

Čovjek i kultura*

Izvorni članak UDK 17.023.36: 124.6

Primljeno 25. 09. 2007.

Milan Polić

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Savska 77, HR-10000 Zagreb
milan.polic@pu.t-com.hr

Kultura kao sudbina

Sažetak

Kao i sva živa bića, čovjek je djelomično genetski predodređen, tj. određen i prije nego što se u potpunosti razvije kao ljudsko biće. Ali ono što čovjeka bitno razlikuje od svih nam poznatih živih bića, jest upravo to što je, u odnosu na njih, njegova predodređenost bitno manje u-rođena, a znatno više pri-rođena. A to znači da su ljudi u odnosu na druge žive vrste manje predodređeni na genskoj, a više na memskoj, upravo kulturnoj razini. Kulturni, a to znači povijesno oduhovljeni okoliš u koji se djeca rađaju i koji zatiču pri-rođenju bitan je čimbenik njihova daljnjeg razvitka. Stoga se čovjek i ne rađa kao čovjek, nego kao dijete koje čovjekom tek mora postati. Za razliku, naime, od bića koja već pri rođenju imaju sve bitne odlike svoje vrste i koja se stoga mogu razvijati i uzgojem, tj. poticanjem na rast i pridizanjem onoga što im je biološki već dano, djeci je za ljudski razvitak potreban odgoj koji će ih tek uvesti u određenu kulturu kao njihov duhovni – i samo takav istinski ljudski – zavičaj. Čitavo čovjekovo biće, dakle i ono tjelesno, raste u duhu određene kulture i izrašta iz nje. Kako i koliko kultura (pred)određuje čovjeka – predmet je ove rasprave.

Ključne riječi

čovjek, dijete, kultura, manipulacija, narav, odgoj, priroda, sloboda, stvaralaštvo, sudbina

»...Učio ih učio od srijede do petka, al' se nisu maknuli dalje od početka!

Ništa drugo ne nauči pačurlija ta, nego što je i prije znala, pa pa pa pa pa!«

Jovan Jovanović - Zmaj

Čovjek i priroda

»Čovjek je prirodno biće«, ta je fraza toliko česta koliko i nepromišljena. Jer, što je uopće *priroda* i *prirodno*, pa da bi čovjek bio prirodno biće? Prvi korak u potrazi za odgovorom napravio sam, kao što je to danas sve uobičajenije, zavirivanjem u Wikipediju. Definicija prirode u njoj je kratka, jasna i razgovijetna (baš kakva definicija treba biti), ili se bar takvom čini: »Priroda (grč. φύσις) jest sveukupnost materije u prostoru, svemir i sile koje u njemu djeluju«. Budući da je priroda definirana kao sveukupnost materije u prostoru

*

U organizaciji Hrvatskog filozofskoga društva održan je u Cresu 23–26. rujna 2007. simpozij pod nazivom »Čovjek i kultura«. Ovdje

donosimo izbor radova koji su nastali na temelju izlaganja na ovom skupu.

ru, odnosno *kao svemir i sile* koje u njemu djeluju, odlučio sam potražiti i te osnovne pojmove. Nalazim da je »materija sva i svaka objektivna *realnost* koja postoji nezavisno od ljudske svijesti i koja se na razne načine odražava u njoj«. Ovo je već prilično nejasno, nerazgovjetno, zapravo nepromišljeno i bedasto, pa se i nisam previše začudio kad me je na sljedećem koraku, pri pokušaju da saznam što se misli pod *realnošću*, dočekala obavijest: »Došli ste na stranicu koja još nema sadržaja«. Budući da bi na njoj trebalo objasniti nešto što je »nezavisno od ljudske svijesti«, možda je najbolje da takva i ostane (*si tacuisses philosophus mansisses*). Objašnjenje prostora završava jednako, a i moj komentar. Niti određenje prirode kao sveukupnosti *svemira i sile* koje u njemu djeluju nije sretnije. Jer, gle, »*svemir* je čitav svijet što nas okružuje«. Pojam *svijeta* se dalje ne definira, a i bolje je tako. Zanemare li se nesuvisle definicije preko kojih sam došao do njega, krajnje određenje *prirode*, dodamo li tome mrvicu humora, čak i nije tako loše, jer završava »na stranici koja još nema sadržaja«. ¹

Tako je u Wikipediji od koje, s obzirom na način kako se oblikuje, ipak ne treba očekivati previše. Što se o tome, međutim, može naći u rječnicima uvažениh autora i nakladnika.

»Priroda – 1. ukupnost materijalnog svijeta, svemir i sile koje u njemu djeluju, sve postojeće po sebi bez čovjekova djelovanja...« (Anić, 1991., 552)

»Materija – 1. ono što čini sastav fizičkog tijela; tvar...« (Anić, 1991., 329)

»Svemir – čitav prostorno i vremenski beskonačan svijet koji nas okružuje.« (Anić, 1991., 700)

Ako ostavimo po strani da se kao značenje riječi 'svijet' u Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* navodi sve i svašta, pa se onda ukupnost stvarnog svijeta, tj. ukupnost onoga što čini sastav fizičkih tijela svijeta, odnosno »prostorno i vremenski beskonačan svijet koji nas okružuje«, ne daje suvislo pojmiti, ostaje ipak nešto čemu valja pridati pozornost. A to je tvrdnja da je priroda »*sve postojeće po sebi bez čovjekova djelovanja*«. U sljedećem rječniku nalazim:

»Priroda – 1. sveukupnost stvarnog svijeta s njegovim fizičkim i kemijskim zakonima i procesima, stvarni svijet koji postoji sam po sebi i u sebi nastaje, mijenja se i djeluje ovisno o sebi...« (Šonje, ur., 2000., 978)

Ako opet ostavim po strani prvi dio određenja pojma prirode, u kojem je određenje svijeta potpuno nejasno i nerazgovjetno, a sve zajedno nesuvislo (jer »sveukupnost stvarnog svijeta« čine valjda i ljudski proizvodi), ostaje da je priroda »*stvarni svijet koji postoji sam po sebi i u sebi nastaje, mijenja se i djeluje ovisno o sebi*«. Još jedan pokušaj:

»Priroda – 1. ukupnost materijalnog svijeta, svemir i sile koje u njemu djeluju, sve postojeće po sebi bez čovjekova rada.« (Matasović i Jojić, ur., 2002., 1044)

Kao i u prvom primjeru, zanimljivo je tek da je priroda »*sve postojeće po sebi bez čovjekova rada*«. Tako je u »običnim« rječnicima hrvatskoga jezika, ali nije bitno drukčije ni u *Filozofjskom rječniku*.

»Priroda – 1. sve što jest, što nezavisno od čovjeka postoji, sveukupnost pojedinačnog.« (Cvjetičanin, 1965., 323)

I opet je, dakle, priroda nešto što »*nezavisno od čovjeka postoji*«. Doda li se tome da se kao prepreka pojmu »prirodan« često navodi »umjetan«, tj. »koji se ne dobiva prirodnim putem« (Anić, 1991., 772) ili »koji nije prirodan nego je proizveden po uzoru na takvu prirodnu stvar« (Šonje, ur., 2000., 1305) ili »koji ne nastaje, koji se ne dobiva prirodnim putem« (Matasović i Jojić, ur., 2002., 1384), nego je rezultat čovjekove djelatnosti, onda valja zaključiti da se prirodu opisuje kao nešto *o čovjeku ili njegovu djelovanju neovisno postojeće*.

Pa kako onda shvatiti tvrdnju da je čovjek prirodno biće? Valjda tako da je on biće čije je postojanje neovisno o njemu samome, tj. čiji razvitak ne ovisi o njegovim odlukama i djelatnosti, o njegovoj djelatnoj *slobodi* ili *stvaralaštvu*, o njegovu *umijeću*, nego o *urođenim* mu životnim obrascima što ih je kao *materijalnu* danost naslijedio nagonским sparivanjem svojih roditelja i začecem. Ili kao što se to voli reći: čovjek je čovjek od trenutka začeca. A to znači da mu je sve bitno što ga čini čovjekom naprosto *materijalno dano* kombinacijom gena njegovih predaka, kao što je to kod bilo koje životinjske ili biljne vrste. Biću koje svoju bit dobiva po začecu i koje se rađa sa svim bitnim životnim obrascima svoje vrste, naknadno kultiviranje ili odgoj nisu presudno potrebni za potpuno životno ostvarenje. I zato patke ne moraju ići u pačju školu da bi postale patkama, jednako kao što u nikakvoj školi ne bi mogle naučiti lajati, recimo, kao strani jezik. I upravo zato, kao što to reče pjesnik: »Ništa drugo ne nauči pačurlija ta, nego što je i prije znala, pa pa pa pa pa!« Što, dakle, znači tvrdnja da je čovjek prirodno biće, u bitnome dano po začecu? Gdje je tu mjesto za *kulturu* i *duh*?

Kultura i umjetno

Da bi na to pitanje odgovorili, najbolje je opet poći od početka. A »u početku bijaše riječ, (...) sve je po njoj postalo i ništa što postoji nije bez nje postalo« (*Biblija*, 1968., 77, Iv 1, 1–3).² Evo kako se, dakle, u rječnicima objašnjava »kultura«.

»Kultura – 1. ukupnost duhovne, moralne, društvene i proizvodne djelatnosti društva.« (Anić, 1991., 297)

»Kultura – 1. povijesno stvaralaštvo naroda koje obuhvaća način života i rada, običaje, religiju, materijalna dobra te jezik i znanstveno, filozofsko i umjetničko blago.« (Šonje, ur., 2000., 518)

»Kultura – ukupnost materijalnih i duhovnih dobara, etičkih i društvenih vrijednosti, što ih je stvorilo čovječanstvo.« (Matasović i Jojić, ur., 2002., 643)

»Kultura – u najširem smislu preradba i usavršavanje nečega, neke građe, nekog materijala za određenu svrhu.« (Filipović, 1965., 224)

Izluči li se iz ovih određenja kulture – ne ulazeći u raspravu o njima – ono što im je zajedničko kao: »djelatnost društva«, »stvaralaštvo naroda«, »što je stvorilo čovječanstvo«, »preradba i usavršavanje«, onda je razvidno da kulturu u bitnome određuje to što je *čovjekov proizvod* i kao takva upravo nasuprot prirode kao nečega *o čovjeku ili njegovu djelovanju neovisno postojećeg*. A baš tako to određuje sljedeći autor:

»Kultura – 1. u širokom smislu sve što je stvorilo ljudsko društvo i što postoji po tjelesnom i umnom radu ljudi, za razliku od prirodnih pojava.« (Klaić, 1983., 765)

Pa ako je umjetno ono što nije prirodno, nego proizvedeno po čovjeku, onda je kultura umjetna, upravo rezultat čovjekova umijeća i stvaralaštva. Umjetno i kulturno, ili kulturno i umjetno, nasuprot je dakle onog prirodnog po tome što svoje ishodište ima u čovjekovu djelovanju.³ Ali ako je čovjek »prirodno

¹ Tako je danas, 25. srpnja 2007.

(*Biblija*, 1968., 77, Iv 1, 1–3), jer *stvaralački um* (duh) jest Bog.

² A riječ je, kao što će se pokazati, ostvarenje stvaralačkog uma ili duha koji (povijesno) *biva* kroz riječ. U riječi se on otjelovljuje i kroz riječ se razvija. Zato i može biti pisano: »Riječ bijaše kod Boga – i Riječ bijaše Bog«

³ Uostalom, kultura i dolazi od latinskog *colere*, što znači obrađivati zemlju, gojiti, njegovati brinuti se za što.

biće«, kako je moguće da su njegovi proizvodi nešto ne prirodno. Ako je čovjek »dio prirode«, kako to da njegovi proizvodi to nisu? Što to čovjek unosi u svoje proizvode što nije prirodno i što ne pripada prirodi?

Ponešto se o tome može naslutiti iz navedenih određenja prirode koja joj kao bitnu oznaku pridaju tvornost ili materijalnost, čemu bi nasuprot trebalo biti nešto netvarno ili nematerijalno. A što to postoji kao netvarno ili nematerijalno?

Zakonitostima prožetu stvarnost ljudi odavno (pre)poznaju kao »prirodni red« ili kozmos. Pitajući se o izvoru toga reda i o podrijetlu tih zakonitosti, pripisivali su ih stvaralačkom umu ili duhu kao natprirodnoj sili koju su personificirali na sliku i priliku svoju u liku boga (bogova). Pa su slijedom toga tom umu pripisivali i namjeru, jer još nisu odijelili volju od razuma, prošlost od budućnosti i stoga je sve prožeto umom moralo imati neki cilj. A stvarnost im se činila prožeta umom, jer su oni imali potrebu da je *razumiju* (raz-umiju) i jer su joj u okviru svojih mogućnosti pristupali razložno tražeći u njoj otisak zakonodavnog uma.

Ali »prirodni red«, kozmos ili stvarnost prožeta je *naknadnim umom*, koji ako nije samoprojekcija spoznajućeg razuma, teško može biti više od primitivnog »prirodnog uma« koji je rezultat tek slučaja i evolucije kroz borbu za opstanak. Ne nakane, ne namjere, ne promišljenog htijenja, već stjecaja okolnosti koje su nečemu pogodovale, a nečemu nisu. I taj primitivni »prirodni um«, ili prvobitni duh, još je materijalno potpuno određen i neodvojiv od svoje stvarne podloge. Čimpanze koriste mnoga *priručna sredstva*, ali sva su ta sredstva zatečena u okolišu i oblikovana *nesvršnim* djelovanjem slučajnih čimbenika. Potpuno lišena duha, ni za milijun godina neće biti nimalo savšenija nego što jesu. Za razliku od njih, i najprimitivnije sredstvo za rad oduhovljeno je svrhom prema kojoj ga je čovjekov stvaralački um oblikovao. I najgrublje obrađeni kamen iz paleolitika razlikuje se u odnosu na kamen koji kao priručno sredstvo majmun pokupi s tla, kao nebo od zemlje. Jer s proizvodnjom oruđa um nastupa bitno *budućnosno*. Ne više kao danost koja se teži održati, nego kao htijenje koje stremljenje još nestvarnom i koje se kao takvo umije ostvariti. Korištenjem priručnih sredstava primitivni duh neznatno transcendirira osjetilnu sadašnjost, ali tek *proizvodnjom* oruđa duh bitno zakoračuje u budućnost. Duh koji je oblikovao paleolitsko oruđe *ostvario* se (postao je tvaran) na način kojim si je omogućio novi budućnosni iskorak. Svoj put do suvremene tehnike i tehnologije počeo je grubo klesanim kamenom, prvom stubom koju je *iz-umio* iz sebe, da bi se po njoj popeo korak više nad postojeće. Duh koji je počeo proizvoditi *umjetno*, koji je dakle proizvodio iz sebe kao *uma*, koji je od svojih *izuma* (iz-uma) počeo sebi stvarati umjetni okoliš, izdignuo se time bitno iznad *nakadnog, primitivnog* »prirodnog uma« i u početku makar neznatno oslobodio svoje prvobitne stvarne podloge. Jer, umjetno najprije nastaje u duhu da bi tek potom postalo stvarno. Ali ne slučajno, nego naporom i brigom stvaralačkog uma da se misao *ostvari*, da obradom stvari misao postane stvarna, da postane oduhovljena *stvar* (s-tvar) ili kulturno dobro. Ono što, dakle, kulturu bitno razlikuje od prirode jest to što je kultura povijesno oduhovljena stvaralačkim duhom čovjeka. Duhom koji ne prebiva nigdje doli u kulturnom čovjeku, kakav ne postaje ni začecem, ni rođenjem, nego tek kultiviranjem, tj. odgojem.

Godine 1986. kupio sam Commodore plus/4. U to doba bilo je to moćno kućno računalo s dva usporedno spojena 8 bitna procesora i tada nevjerojatna 128 KB (kilobajta) memorije, od čega čak 64 KB raspoloživa za programiranje, 32 KB BASIC-a i 32 KB ugrađenih programa. Program za pisanje (nešto poput primitivnog Worda), program za računanje i grafičke prikaze (nešto poput

primitivnog Excela), te baza podataka (nešto poput primitivnog Accessa). S tako ugrađenim programima računalo je na tržištu predstavljano kao pogodno za vođenje obrtničkog knjigovodstva i računovodstva. Bilo je to tada jako napredno, iako u usporedbi s današnjima primitivno računalo. Frekvencija procesora tog »primitivca« bila je skoro dvije tisuće puta niža nego kod sadašnjih računala, a memorija mu je bila desetak tisuća puta manja od radne memorije sadašnjih računala, pri čemu računala sada imaju još i tvrdi disk na koji mogu dodatno pohraniti milijun puta više podataka nego što je stalo u memoriju Commodora plus/4 koji, kao ni druga računala toga doba, nije imao tvrdi disk. Pa ipak, pri izlasku iz tvornice i prije opremanja raznim programima (softwareom) Commodor plus/4 bio je u odnosu na današnja računala pravi »genijalac«. Raspolagao je prilično dobrim programima (firmwareom) koji su mu bili ugrađeni pri proizvodnji, za razliku od današnjih računala koja iz tvornice izlaze s ogromnim kapacitetom za naknadno programiranje, ali tek toliko programski opremljeni da mogu prihvatiti programe izvana. Drugim riječima, Commodore plus/4 bilo je moguće ravno iz tvornice postaviti na stol i zaposliti ga računovodstvenim i knjigovodstvenim poslovima. Ni s najmoćnijim računalima danas to nije moguće. Bar ne prije nego što ih kupac (ili netko drugi umjesto njega) ne opremi potrebnim programima. Ali kada se to učini njihova silna nadmoć postaje očigledna.

Nezadovoljan programom za obradu teksta svog Commodore plus/4, koji je u jedan redak mogao smjestiti samo 40 znakova (karaktera), izradio sam za njega program koji je u jedan redak mogao smjestiti 64 znaka i omogućio mi druge pogodnosti pri pisanju, što mi je itekako dobro došlo pri izradi doktorske disertacije. Boreći se za svaki bajt (*engl* byte) računalne memorije, radio sam program šest mjeseci da bih ga smjestio unutar 10 KB (kilobajta) i tako ostatak memorije sačuvao za smještaj oko tridesetak autorskih kartica teksta. Bio sam vrlo zadovoljan svojim Commodoreom, koji je u usporedbi s pisaćom mašinom bio jako »pametn«, ali kada ga danas usporedim s računalom na kojem pišem ovaj tekst, moram zaključiti da je bio pravi »idiot«, a moj program za pisanje kojem sam ga »naučio« bio je u odnosu na Microsoft Word kojim se sada služim početno mucanje tog »idiota«. Što, dakle, današnja računala čini tako nadmoćnima mom Commodoreu? Svakako i njihov hardver, koji otvara ogromne mogućnosti programiranju. Ali samo s tim hardverom ta su računala po izlasku iz tvornice »gluplja« i nemoćnija od mog Commodore. Ono što ih čini zaista nadmoćnima tek je softver kojim ih treba naknadno opremiti. Kratko rečeno, moj je Commodore iz tvornice izašao s više programa (firmwarea) nego suvremena osobna računala, ali je u usporedbi s njima imao zanemarivo male mogućnosti »učenja«. A zahvaljujući računalnim programima, i računalni se hardver razvija sve brže. No, kada bi hardver i ostao (neko vrijeme) takav kakav jest, programi bi se mogli, i opet zahvaljujući već postojećim programima, nastaviti snažno razvijati (pa se i razvijaju). *Bez programa*, koji ih čine moćnim čovjekovim oruđima, računala su tek hrpica plastike i metala.

Kultura kao određenje

Patke, dakle, ne moraju ići u školu da bi naučile pačji jezik, mačke ne moraju učiti mijaukati, psi ne moraju učiti lajati, ali čovjek mora naučiti govoriti. Patke, mačke i psi rađaju se kao patke, mačke i psi, pa štogod naučili ili ne naučili, to ih ne može bitno promijeniti. Pri rođenju opremljeniji su životnim programima od čovjeka, ali od ma koje srijede do ma kojeg petka učili, teško će se maknuti dalje od početka. Naprotiv, čovjek se rađa kao nemoćno dijete

kojemu je *ljudski urođena* (u-rođena, rođena u njemu) tek *moć učenja*. Govor, sposobnost mišljenja, znanja, vještine i, konačno, samosvijest tek treba steći. U trenutku rođenja oni nisu *u* njemu, nego tek *pri* njemu, oko njega, kao kulturni okoliš u koji je rođen ili koji mu je *pri-rođen*. Tek rodivši se, dijete ne govori ni jednim jezikom, ali od tisuća jezika može naučiti bilo koji pa i više njih, ili čak glasati se poput životinja. Ali da bi duh koji ga okružuje i koji se povijesno razvijao tisućama godina prije i mimo njega, bar djelomično postao i njegov, mora ući u njega, mora ga prožeti učenjem. I to ne samo spontanom učenjem, jer je takvo bar u početku nedovoljno, nego naporom samoga toga duha koji odgaja (obrazuje) dijete i pokazuje mu put u sebe sama. Toliko je u pravu Jean-Jacques Rousseau kad piše, iako proturječno svom zahtjevu za povratkom prirodi, da je upravo odgoj ono što djetetu omogućuje postati čovjekom:

»Rađamo se slabi, trebamo snage; rađamo se lišeni svega, trebamo pomoć; rađamo se glupi, treba nam razum. Sve što nemamo rođenjem i sve što trebamo odrastajući, dano nam je odgojem.« (Rousseau, 2004., 14)⁴

To, dakako, ne znači da je dijete prazna ploča po kojoj se može bilo što i bilo kako pisati ili šarati, jer mu je određena umna i tjelesna *raspoloživost* urođena (kao što je npr. računalni hardver pogodan ili nepogodan za određenu softversku nadgradnju), pa netko bez velikog napora postaje uspješan u nečemu, dok netko drugi to ne može i uz najveći napor. Ali *raspoloživost za što* ima smisla tek kad je odgojno oduhovljena. Lišeni kulturnih uvjeta za razvitak svoje genijalnosti, svi bi povijesni velikani ostali tek obične, ili čak društveno manje vrijedne jedinke. Ono što čovjeka čini čovjekom i *bitno* razlikuje od ostalih živih vrsta nije njegovo tijelo opremljeno svojevrsnim instinktima i nagonima, jer se po tome sve žive vrste razlikuju međusobno, nego duh koji jedino on može *usvojiti* i u njemu *sudjelovati* (su-djelovati). A taj duh nije nešto što se kao naknadni um može naslijediti začecem, već se on prenosi i razvija *povijesno* kao kultura u čijem je održavanju i razvitku moguće sudjelovati tek njezinim usvajanjem. Jezik koji govorimo, vrijednosti koje smo usvojili, znanja koja imamo, vještine kojima smo ovladali i cjelokupni kulturni okoliš u kojem smo se razvijali i u kojem živimo, nastajali su tisućama godina prije nego što smo se mi rodili. Duh kojim nastanjujemo svoja tijela neusporedivo je stariji od tih tijela i to upravo razmjerno tome koliko smo oduhovljeniji. Zato niti svi starimo jednako brzo niti su nam svima godine jednako u razmjeru s tjelesnom starošću.

Od naših tijela s kojima smo rođeni, neusporedivo nas više određuje kultura ili duh u kojem smo se razvijali i odrasli. Jer ne rađamo se mi ni kao Hrvati, ni kao Kinezi, pa ni kao žene ili muškarci, čak ni kao ljudi, nego to tek u duhu određene kulture postajemo. Jer nismo mi Hrvati zato što smo bijele puti, nego smo bijele puti zato što smo Hrvati, a hoće li tako i ostati ovisi upravo o stanju duha u kojemu su-djelujemo. Biti čovjekom moguće je na mnoge načine, ovisno o kulturnom okruženju u kojemu se dijete ljudski oduhovljava. Ali ma kakav bio kulturni okoliš u kojem netko oblikuje svoju ljudskost, kao kulturni je okoliš – *nužan*. Ljudski se razgovarati može na bilo kojem od tisuća jezika, ali razgovarati se ne može bez bar jednoga od njih. U ljudsku se zajednicu može ući preko mnogih i različitih kultura, ali se u nju ne može ući mimo ljudskoga duha koji svaku kulturu prožima. Zato je odrastajući s vukovima, majmunima i sl. (primjeri divlje djece) moguće postati tek čovjekoliki vuk, čovjekoliki majmun i sl., ali ne i čovjek. Kakva god bila, *kultura nas ljudski određuje*. Kakva god bila, *tek nas kultura ljudski omogućuje*. Stoga, kakva god bila, *kultura je čovjekova sudbina*. Jer samo kultura, povijesno stvorena

i prožeta duhom čovjeka, jednom ljudski raspoloživom biću omogućuje da usvajanjem toga duha postane čovjek.

Cjelokupno je čovjekovo biće kulturno oblikovano i određeno društvenim okruženjem u kojemu čovjek odrasta i živi. Što bi bili Leonardo da Vinci, Nikola Tesla, Maria Curie ili Stephen Hawking, da su odrasli i život proveli isključivo među Eskimima? U najboljem slučaju napravili bi kakvu inovaciju harpuna, poboljšali način izgradnje iglua ili možda unaprijedili način štav-ljenja koža. Misliti, govoriti i pisati o jeziku, čak i veoma kritički, moguće je tek iz određenog jezika. A to znači iz misaonih, govornih i pismenih oblika koji su upravo tim jezikom kod subjekta prethodno oblikovani. Na način što ga taj jezik dopušta i omogućuje. Pa kad se o hrvatskom govori iz engleskog, ili pak o engleskom iz hrvatskog, onda je taj govor moguć tek iz jezika u jezik i tek toliko koliko je govornik u jednome i drugome. Kakav odnos prema glazbi ili slikarstvu može imati onaj tko ih ne poznaje? Samo nekritički, određen razinom njegove opće (ne)kulture. I što god mi mislili ili izrazili o sebi ili o drugima, o bilo kojoj pojavi ili svijetu općenito, određeno je našim misaonim i izražajnim mogućnostima koje su kulturno oblikovane. To, daka-ko, ne znači da su oblikovane mehanički i kod svih sudionika neke kulturne sredine jednako. Ali, jamačno, nitko među isključivo hrvatskim govornicima neće progovoriti kineski, niti će itko među isključivo kineskim govornicima progovoriti hrvatski. Ograničenja određene kulture nužno su ograničenja i njezinih sudionika, osim u mjeri u kojoj ih oni stvaralački nadilaze. Nažalost, to ne vrijedi i za mogućnosti, jer sve mogućnosti određene kulture nikada nisu dostupne svima i nikada jednako.

Misliti o svijetu, o stvarnosti ili bilo kojoj pojavi, čovjek može tek kao kulturno biće. Izražavati se o njima, ili odnositi prema njima također. Jer biti čovjek moguće je tek usvajanjem duha što ga neka kultura sadrži i posreduje biću što biva čovjekom. Stoga je čovjek, ma koliko i ma kako tome sam doprinosio, kulturni proizvod. Proizvod duha koji se povijesno oblikovao ljudskim stvaralaštvom. A to znači da je čovjek, povijesno uzevši, svoj vlastiti proizvod, što znači da je umjetno i samo tako kulturno i ljudsko biće. I ne samo da prirodni čovjek ne postoji, nego i ne može postojati, jer je ono što čovjeka bitno razlikuje od ostalih bića upravo kultura koju je povijesno stvorio i duh koji ga, kulturno se prenoseći, prožima. Štoviše, i priroda postoji samo kulturno, kao pojam, kao misaona konstrukcija, kao *transcendencija kulturne danosti*. Jer čovjeku nije ništa dano prirodno neposredno, već uvijek kulturno posredovano. Prema svemu čovjek se odnosi i, ako je čovjek, može odnositi jedino kulturno, jer je kao čovjek određen kulturno i jer jedino tako može biti čovjek. Ili kao što Claude Lévi-Stross kaže:

»To je, čini se, krajnje naivno poimanje, jer nema prirodnih pojava u čistom stanju; prirodne pojave za čovjeka postoje samo pojmovno i filtrirane logičkim i afektivnim normama koje pripadaju u područje kulture.« (Lévi-Stross, 1988., 214)

Što čovjek može znati o prirodi kao »postojećem po sebi«? Sve što čovjek može znati o bilo čemu uvijek je *postojeće za njega* i na njemu odnosan način. Ja mogu o bilo čemu misliti bilo što, ali uvijek to *ja* mislim, *ja* osjećam, *ja* se odnosim itd. I uvijek sam to *ja* kao kulturno biće, koje osjeća, poima, izražava

4

»Nous naissons faibles, nous avons besoin de forces; nous naissons dépourvus de tout, nous avons besoin d'assistance; nous naissons stupides, nous avons besoin de jugement. Tout

ce que nous n'avons pas à notre naissance, et dont nous avons besoin étant grands, nous est donné par l'éducation.«

se i odnosi kulturno, jer drukčije jednostavno ne može. U svakom čovjekovu odnosu prema bilo čemu prije svega prisutan je on sam i njegov je odnos time bitno određen. Sve što o čemu mislim, *ja mislim*. Sve što prema čemu osjećam, *ja osjećam*. Sve prema čemu se odnosim, *ja se odnosim*. Pa čak i kada to zaboravim ili toga nisam svjestan, *ja sam* to zaboravio, *ja* toga *nisam* svjestan. Što je, dakle, priroda, ako ne čovjekov misaoni proizvod o kojemu zna i može znati samo ono i samo toliko što je i koliko stavio u njega. Uostalom, to je bilo posve jasno već Immanuelu Kantu:

»Dakle, red i pravilnost u pojavama, koje nazivamo *prirodom*, unosimo mi sami u njih, pa ih u njima ne bismo ni mogli naći, da ih mi ili priroda naše duše nije iskonski stavila u njih. (...)

Koliko kod dakle pretjerano, koliko god proturječno zvuči, kad se kaže: razum je sam izvor zakona prirode, a prema tome i formalnoga jedinstva prirode, toliko je takva tvrdnja ipak ispravna i predmetu, tj. iskustvu primjerena.« (Kant, 1984., 81–82)

A Johann Gottlieb Fichte odrješito dodaje:

»Zacijelo se čuje kako se nabacuje pitanje: *što* sam ja bio prije nego što sam došao do samosvijesti? Prirodan je odgovor na to: *ja* uopće nisam bio; jer nisam bio Ja. Ja je samo utoliko ukoliko je on sebe svjestan. (...) Ne može se uopće ništa misliti, a da se uz to ne pridomišlja svojoj Ja, kao svjestan samoga sebe; od svoje samosvijesti ne može se nikada apstrahirati.« (Fichte, 1974., 47)

Što je, dakle, i što uopće može biti priroda kao »postojeće po sebi«? Ona je ništa i može biti samo ništa. Nešto je tek kao kulturni proizvod i to upravo na način neke određene kulture iz koje je mišljena i doživljena. Stoga je i misao da se dijete rađa s nekakvom *urođenom* raspoloživošću za određeni kulturni razvitak također tek kulturno određena *pretpostavka*, proizišla iz postojećeg stanja duha. Ali o toj urođenoj raspoloživosti ne može se znati ništa neposredno. Tek iz načina kako se ostvarujemo kao ljudi *znamo što možemo biti*. Ne, međutim, i to *što ne možemo biti*, pa uvijek ostaje pitanje jesmo li nešto propustili biti zato što za to nemamo urođenih moći ili zato što smo u tome bili kulturno ometeni.

Kultura kao uvjet slobode

Međutim, kada kultura ne bi bila više od duhovnog određenja, bila bi ona, pored onog čovjeku *urođenog* (genskog), još samo jedno njegovo *predodređenje*. Doduše *prirođeno* (memsko), naknadno, nakon što je ono urođeno već oblikovano, ali ipak predodređenje. Time bi čovjek za razliku od drugih živih vrsta bio predodređen na dvije razine, *genskoj* i *memskoj*, onim što mu je urođeno i onim što mu je prirođeno, ali njegova predodređenost time ne bi bila bitno manja. Ali kultura nije samo naknadno određenje; ona je uvjet stvaralaštva i kao takva osnova za novo i drukčije. Štoviše, tek jedno kulturno biće može povijesno dospjeti do svijesti da je novo i drukčije stvaralačkim činom uvijek moguće. Stoga je kultura uvjet *slobode*. Kao proizvod stvaralačkog uma – zapravo mnogih umova koji *povijesno (su)djeluju* – kultura je osnova s koje stvaralački um proizvodi i u svijet unosi novo i drukčije: upravo *izum*. I tek tako čovjek biva *slobodan*, razriješen svake predodređenosti kojom bi bio još samo jedno unaprijed *zadano* biće.

Stoga *odgoj* nije i ne može biti puko pridizanje ili *uzgoj* urođenog, jer tako se može pridizati samo ovaj ili onaj već dani životni program. Jednako tako, *odgoj* nije i ne može biti *manipulacija* kojom se djecu oduhovljava prema nekim njima izvanjski zadanim ciljevima, kojima bi kao sredstva trebala služiti. Djeci je za ljudski razvitak potreban *odgoj* koji će ih upravo prema njihovim mogućnostima i potrebama uvesti u određenu kulturu kao njihov duhovni – i

samo takav istinski, ljudski – zavičaj. A to znači u takvo stanje duha u kojem je čovjekovo samoodređenje moguće. Ako, dakle, kultura i jest čovjekova sudbina, ona to treba biti ne kao još jedno *konačno predodređenje*, nego kao *sloboda*.

Navedena djela

- Anić, Vladimir (1991.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Biblija* (1968.), ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb: Stvarnost.
- Cvjetičanin, Veljko (1965.), »Priroda«, u Filipović, Vladimir, ur. (1965.).
- Fichte, Johann Gottlieb (1974.), *Osnove cjelokupne nauke o znanosti*, Zagreb: Naprijed.
- Filipović, Vladimir (1965.), »Kultura«, u Filipović, Vladimir ur. (1965.).
- Kant, Immanuel (1984.), *Kritika čistoga uma*, Zagreb: Kultura.
- Filipović, Vladimir, ur. (1965.), *Filozofijski rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Lévi-Stross, Claude (1988.), *Strukturalna antropologija 2*, Zagreb: Školska knjiga.
- Matasović, Ranko i Jojić, Ljiljana ur. (2002.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*: Zagreb: Novi Liber.
- Rousseau, Jean-Jacques (2004.), *Émile ou de l'éducation*, Editions de l'Eau Régale, <http://eau.regale.free.fr>
- Šonje, Jure (2000.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.

Milan Polić

Culture as Destiny

Abstract

As all other living beings, man is partially genetically predisposed, that is, determined even before it completely develops as a human being. However, the thing that differentiates man from all other known living beings is the fact that, compared to them, his predisposition is significantly less natured, and significantly more nurtured. This means that humans compared to other living species are less determined on a genetic, and more on a memetic, cultural level. Cultural, meaning a historically spiritualized environment, children are born into and find with birth, is an important factor of their further development. Thus, humans are not born as humans, but as children that have yet to become human. Namely, unlike the beings that have all the important characteristics of their species at birth, which are thus able to develop through breeding, that is, through encouragement of growth and nurturing of what is biologically given, for human development children need raising that will only introduce them into a specific culture as their spiritual – and truly human – environment. The entire human being, including the physical, grows up in a spirit of a specific culture and springs from it. How and how much culture (pre)determines man is the topic of this discussion.

Key words

man, child, culture, manipulation, character, education, freedom, creation, destiny